

บทที่ 5

การอภิปรายผลการวิจัย

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทของอิหม่ามในการพัฒนาท้องถิ่น : กรณีศึกษาจังหวัดปัตตานี มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ

1. เพื่อศึกษาบทบาทของอิหม่าม ในการพัฒนาท้องถิ่นด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล กับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยแวดล้อมกับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม
4. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค ตลอดจนการแก้ไขปัญหาการพัฒนาท้องถิ่นของอิหม่าม

โดยตั้งสมมติฐานไว้ ดังนี้

1. อิหม่ามมีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่น ด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคมในระดับปานกลาง
2. ปัจจัยส่วนบุคคลมีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นทั้งด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม
3. ปัจจัยแวดล้อมมีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นทั้งด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม

ในการศึกษาครั้งนี้ กลุ่มตัวอย่าง คือ อิหม่ามในจังหวัดปัตตานี จำนวน 240 คน ใช้แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล จากนั้นนำมาวิเคราะห์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปทางสังคมศาสตร์ SPSS for Windows ใช้สถิติค่าร้อยละ ค่ามัธยฐานเลขคณิต ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่า chi-square ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไป (ปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อม)

1.1 อายุ พบว่าอหิมา่มมีอายุในช่วง 41 - 60 ปีมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 62.1 รองลงมาคืออายุในช่วง 25 - 40 ปี คิดเป็นร้อยละ 22.2 และมีอายุ 60 ปีขึ้นไป คิดเป็นร้อยละ 16.7 จากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าอหิมา่มส่วนใหญ่อยู่ในช่วงวัยที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่นเพราะช่วงวัยนี้จะมีความพร้อมทั้งภาวะทางกาย จิตใจและอารมณ์

1.2 ความรู้ภาคสามัญ พบว่าอหิมา่มมีความรู้ภาคสามัญระดับประถมศึกษามากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 50.8 รองลงมาในระดับมัธยมศึกษาหรือประกาศนียบัตรวิชาชีพ คิดเป็นร้อยละ 36.7 และระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่ามีน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 12.5 จากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าอหิมา่มโดยส่วนใหญ่ยังมีพื้นฐานความรู้ภาคสามัญอยู่ในขั้นพื้นฐาน แต่เมื่อรวมสัดส่วนระหว่างอหิมา่มที่มีระดับความรู้ภาคสามัญระดับมัธยมศึกษาหรือประกาศนียบัตรวิชาชีพกับระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่าจะพบว่ามีสัดส่วนเกือบครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด นั่นสะท้อนให้เห็นว่าอหิมา่มมีระดับความรู้ภาคสามัญสูงขึ้น ซึ่งจะส่งผลดีต่อการดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่นเป็นอย่างมาก

1.3 ความรู้ภาคศาสนา พบว่าอหิมา่มมีความรู้ภาคศาสนาในระดับอิสลามตอนปลาย (ชานาวีรีย) มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 44.2 รองลงมาคือระดับอิสลามตอนกลาง (มุตาวาลิตะฮ์) คิดเป็นร้อยละ 22.9 รองลงมาคือระดับปริญญาตรี (กุลดิยะห์) คิดเป็นร้อยละ 20.4 รองลงมาคือระดับอิสลามตอนต้น (อิบติดาอีย) คิดเป็นร้อยละ 7.1 และระดับสูงกว่าปริญญาตรีมีน้อยที่สุด คิดเป็นร้อยละ 5.4 จากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าอหิมา่มมีความรู้ดีในภาคศาสนาทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากความจำเป็นต่อการดำรงตำแหน่งอหิมา่มนี้ แต่อย่างไรก็ตามการมีพื้นฐานความรู้ภาคศาสนาสูงก็อาจจะส่งผลดีต่องานพัฒนาท้องถิ่นที่จะสามารถดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับหลักการหรือแนวคิดทางศาสนาอิสลามมากขึ้น

1.4 ระยะเวลาในการดำรงตำแหน่ง พบว่าอหิมา่มดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปีมีจำนวนมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 69.6 และอหิมา่มที่ดำรงตำแหน่งมากกว่า 10 ปี คิดเป็นร้อยละ 30.4 จากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าปัจจุบันอหิมา่มในจังหวัดปัตตานีเป็นอหิมา่มรุ่นใหม่ ที่เพิ่งจะเข้ามาดำรงตำแหน่ง ซึ่งส่วนใหญ่ผ่านการศึกษามาจากต่างประเทศทำให้ประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้รับสามารถนำมาปรับใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นได้

1.5 การดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชน พบว่าอหิมา่มส่วนใหญ่ดำรงตำแหน่งอหิมา่มเพียงอย่างเดียวไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นใดคิดเป็น ร้อยละ 60.4 ขณะที่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นด้วยในชุมชน คิดเป็นร้อยละ 39.6 จากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าอหิมา่มที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นใดอีกในชุมชนนั้นสามารถวางแผนการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างเต็มที่เพราะรับผิดชอบแต่เพียงภารกิจเดียว

1.6 ลักษณะชุมชนที่อิหม่ามดำรงตำแหน่งอยู่ พบว่าส่วนใหญ่เป็นชุมชนแบบชนบทที่มีวิถีชีวิตเรียบง่ายและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและ คิดเป็นร้อยละ 65.0 และอีกส่วนหนึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในชุมชนเมือง คิดเป็นร้อยละ 35.0 จากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนมุสลิมยังนิยมอาศัยอยู่ในเขตชนบทมากกว่าในเมือง ทั้งนี้ก็เป็นผลดีต่อกิจกรรมการพัฒนาท้องถิ่นของอิหม่ามเพราะพื้นฐานของชุมชนแบบชนบทนี้เอื้ออำนวยอยู่แล้ว

1.7 ลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่อิหม่ามดำรงตำแหน่งอยู่ พบว่าส่วนใหญ่เป็นสภาพแวดล้อมที่ประชากรนับถือศาสนาอิสลามอย่างเดียว คิดเป็นร้อยละ 72.1 ขณะที่อีกส่วนหนึ่งดำรงตำแหน่งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ประชากรนับถือหลายๆ ศาสนา คิดเป็นร้อยละ 27.9 จากสัดส่วนดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในจังหวัดปัตตานีนั้นมุสลิมโดยส่วนใหญ่จะอยู่กันเป็นชุมชนของตนเอง ซึ่งจะเป็นการดียิ่งหากความเหมือนในเรื่องของการนับถือศาสนาจะเป็นตัวช่วยประสานให้งานพัฒนาท้องถิ่นในจังหวัดปัตตานีดำเนินไปด้วยดี

2 ข้อมูลระดับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่น

จากการศึกษาพบว่า อิหม่ามมีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง มีค่าเฉลี่ยในแต่ละด้านคือ 3.0858 2.9583 และ 3.3325 ตามลำดับ ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ และเมื่อวิเคราะห์ตามรายชื่อแล้ว พบว่าบทบาทด้านการเมืองการปกครอง อิหม่ามมีบทบาทในการไกล่เกลี่ยเมื่อมีกรณีพิพาทระหว่างประชาชนมีอัตราส่วนที่สูงที่สุด มีค่าเฉลี่ย 3.3292 ในขณะที่บทบาทในการเป็นกรรมการหรือที่ปรึกษาในการดำเนินการเลือกตั้งมีอัตราส่วนต่ำที่สุด มีค่าเฉลี่ย 2.7250 จะเห็นได้ว่าบทบาทในการเป็นผู้ไกล่เกลี่ยเมื่อเกิดข้อพิพาทระหว่างประชาชนนั้นอิหม่ามสามารถแสดงบทบาทได้อย่างเต็มที่เนื่องจากอิหม่ามนั้นได้รับความไว้วางใจจากประชาชนสูงและอิหม่ามมักจะเป็นคนกลางในการแก้ไขปัญหาระหว่างประชาชนในชุมชนมุสลิมที่ดีที่สุด ซึ่งโดยปกติผู้ดำรงตำแหน่งอิหม่ามนี้จำเป็นต้องมีความยุติธรรมเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ส่วนบทบาทการเป็นกรรมการหรือที่ปรึกษาในการเลือกตั้งที่มีอัตราส่วนต่ำกว่าข้ออื่นๆ นั้นอาจเนื่องมาจากปัจจุบันการดำเนินการเลือกตั้งจะเป็นบทบาทของฝ่ายปกครองมากกว่าทำให้อิหม่ามดำเนินการในบทบาทด้านนี้ลดน้อยถอยลงแต่อย่างไรก็ตามการนำอิหม่ามเข้าไปมีส่วนร่วมในการกิจกรรมการเลือกตั้งก็ยังคงมีความจำเป็นอยู่เพราะอิหม่ามสามารถชี้แจงหรือสร้างความเข้าใจระหว่างประชาชนได้ดีกว่าฝ่ายปกครอง ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกว่านั่นเอง สำหรับบทบาทด้านเศรษฐกิจอิหม่ามมีบทบาทในการรณรงค์ให้ร่วมกันประหยัดมีอัตราส่วนที่สูงที่สุด มีค่าเฉลี่ย 3.5750 ขณะที่บทบาทในการแนะนำและสร้างความเข้าใจกับประชาชนในการปรับเปลี่ยนวิธีการประกอบอาชีพให้ได้ผลผลิตเพิ่มมีอัตราส่วนต่ำที่สุด มีค่าเฉลี่ย 2.4625 จะเห็นได้ว่าอิหม่ามส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญ

กับความเป็นอยู่ของประชาชนเป็นเรื่องหลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจนในชุมชนมุสลิมในจังหวัดปัตตานี ดังนั้นการรณรงค์ให้ประชาชนรู้จักประหยัดและอดออมจึงเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่อิหม่ามพึงกระทำต่อประชาชนผู้อยู่ในความรับผิดชอบให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งผลของการกระทำบทบาทนี้ก็สามารถแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนได้ระดับหนึ่ง ส่วนบทบาทในการแนะนำและสร้างความเข้าใจให้แก่ประชาชนได้รู้จักปรับเปลี่ยนวิธีการประกอบอาชีพให้ได้ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นที่มีอัตราส่วนต่ำกว่าข้ออื่นๆ นั้นอาจเนื่องมาจากปัจจุบันการเข้าไปแนะนำของเจ้าที่ภาครัฐสามารถเข้าถึงประชาชนมากขึ้น จะเห็นได้จากทุกตำบลจะมีศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตร ทำให้การสอนหรือการแนะนำทางการเกษตรที่ปกติจะใช้อิหม่ามเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ผ่านประชาชนจึงค่อยๆ ลดความสำคัญเป็นลำดับ ดังนั้นบทบาทในด้านนี้ของอิหม่ามจึงลดน้อยลงไป ในส่วนของบทบาทด้านสังคมนั้นอิหม่ามมีบทบาทสูงในการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน การเป็นที่ปรึกษาแก่ประชาชน การจัดการเรียนการสอนศาสนา การสอดส่องดูแลเยาวชนไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด และการส่งเสริมให้เยาวชนได้เรียนต่อทั้งสายสามัญและสายศาสนา มีค่าเฉลี่ย 3.9167 3.7792 3.7708 3.6958 และ 3.6917 ตามลำดับ ซึ่งผลของการกระทำบทบาทดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนมุสลิมในจังหวัดปัตตานีมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดีขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างอิหม่ามกับประชาชนก็เป็นไปในทางเดียวกันอันทำให้ความเข้าใจ ความปรองดอง ระหว่างสองฝ่ายดำเนินไปอย่างราบรื่น

3 ข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อมกับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นทั้ง 3 ด้าน ผลการศึกษาปรากฏ ดังนี้

3.1 ปัจจัยส่วนบุคคลด้านความรู้ภาคสามัญกับระยะเวลาในการดำรงตำแหน่ง และปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทด้านการเมืองการปกครองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อมแต่ละด้านกับบทบาทด้านการเมืองการปกครอง พบว่าอิหม่ามที่มีอายุ 61 ปีขึ้นไป จะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีอายุอยู่ในช่วงอื่นๆ อิหม่ามที่มีความรู้ภาคสามัญระดับประถมศึกษาจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีความรู้ภาคสามัญในระดับอื่นๆ อิหม่ามที่มีความรู้ภาคศาสนาในระดับอิสลามตอนกลาง (มุตาวาติเตาะห์) จะมีบทบาทในอัตราส่วนสูงกว่าอิหม่ามที่มีความรู้ภาคศาสนาในระดับอื่นๆ อิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่า 10 ปีจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปี อิหม่ามที่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชนจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชน อิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนชนบทจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนเมือง และอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งใน

ชุมชนที่มีการนับถือศาสนาอิสลามเพียงอย่างเดียวจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีการนับถือศาสนาแบบผสมผสาน

3.2 ปัจจัยส่วนบุคคลด้านความรู้ภาคสามัญ และปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทด้านเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อมแต่ละด้านกับบทบาทด้านเศรษฐกิจ พบว่า อิหม่ามที่มีอายุ 41 -60 ปีจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีอายุอยู่ในช่วงอื่นๆ อิหม่ามที่มีความรู้ภาคสามัญระดับปริญญาตรีขึ้นไปจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ความรู้ภาคสามัญในระดับอื่นๆ อิหม่ามที่มีความรู้ภาคศาสนา ระดับอิสลามตอนกลาง (มูตาวาสิเตาะห์) จะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีความรู้ภาคศาสนาในระดับอื่นๆ อิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่า 10 ปีจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปี อิหม่ามที่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชนจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชน อิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนชนบทจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนเมือง อิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีการนับถือศาสนาอิสลามเพียงอย่างเดียวจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีการนับถือศาสนาแบบผสมผสาน

3.3 ปัจจัยส่วนบุคคลด้านอายุ กับปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทด้านสังคมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อมแต่ละด้านกับบทบาทด้านสังคม พบว่า อิหม่ามที่มีอายุ 41 -60 ปีจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีอายุอยู่ในช่วงอื่นๆ อิหม่ามที่มีความรู้ภาคสามัญระดับปริญญาตรีขึ้นไปจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ความรู้ภาคสามัญในระดับอื่นๆ อิหม่ามที่มีความรู้ภาคศาสนา ระดับอิสลามตอนต้น (อิบติดาอีย) จะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ความรู้ภาคศาสนาในระดับอื่นๆ อิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่า 10 ปีจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปี อิหม่ามที่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชนจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชน อิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนชนบทจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนเมือง อิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีการนับถือศาสนาอิสลามเพียงอย่างเดียวจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีการนับถือศาสนาแบบผสมผสาน

จากผลการศึกษาดังกล่าว พบว่า ชัดแย้งกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ เพราะมีปัจจัยส่วนบุคคล และปัจจัยแวดล้อมบางปัจจัยเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นทั้งด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และสังคม

4. ข้อมูลปัญหา อุปสรรค และการแก้ไขปัญหาการพัฒนาท้องถิ่นของอิหม่าม

จากการศึกษา พบว่า อิหม่ามส่วนใหญ่มีปัญหาในการพัฒนาท้องถิ่น คิดเป็นร้อยละ 50.4 โดยสาเหตุที่เป็นปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาท้องถิ่นมากที่สุด คือ ปัญหาด้านประชาชน คิดเป็นร้อยละ 41.2 ด้านตัวอิหม่ามเอง คิดเป็นร้อยละ 33.3 และด้านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คิดเป็นร้อยละ 8.8

ปัญหา อุปสรรคในการพัฒนาท้องถิ่นของอิหม่าม

1. ด้านตัวบุคคล (อิหม่าม)

- 1.1 ขาดทักษะ ความรู้ ในงานพัฒนาท้องถิ่น
- 1.2 ขาดงบประมาณในการดำเนินงานพัฒนาท้องถิ่น
- 1.3 สุขภาพไม่เอื้ออำนวยต่อการทำงาน

2. ด้านประชาชน

- 2.1 ประชาชนบางส่วนไม่ได้ร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่น
- 2.2 ประชาชนบางส่วนไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง
- 2.3 ประชาชนไม่เห็นความสำคัญในการทำงานเป็นหมู่คณะหรือต่อส่วนรวม
- 2.4 ประชาชนยังขาดความรู้ ความเข้าใจตลอดจนทักษะในการพัฒนาทั้งใน

ส่วนตนเองและชุมชน

3. ด้านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3.1 หน่วยงานต่างๆ มักจะให้อิหม่ามเป็นที่ปรึกษา แต่ไม่ได้ให้แสดงความคิดเห็นหรือเสนอแนวคิดแต่อย่างใดทำให้การแก้ไขปัญหาบางปัญหายังไม่ตรงจุด เพราะไม่ได้นำข้อเสนอแนะของอิหม่ามซึ่งเป็นบุคคลในพื้นที่ไปใช้แต่อย่างใด

3.2 หน่วยงานต่างๆ ไม่มีความจริงจัง และไม่สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรม

แนวทางการแก้ไขปัญหาในการพัฒนาท้องถิ่นของอิหม่าม

1. ด้านตัวบุคคล (อิหม่าม)

1.1 ควรจัดอบรมทักษะความรู้การพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นระยะ ๆ เพื่อจะได้เพิ่มความรู้อื่นๆ และช่วยเสริมศักยภาพในการพัฒนาท้องถิ่นของอิหม่าม

- 1.2 ควรสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเต็มที่
- 1.3 ควรเพิ่มสวัสดิการด้านรักษาพยาบาล เช่น การตรวจสุขภาพประจำปี
- 1.4 ควรเพิ่มค่าตอบแทนในแต่ละเดือน

2. ด้านประชาชน

- 2.1 สร้างความเข้าใจใหม่แก่ประชาชนในเรื่องการพัฒนาท้องถิ่น
- 2.2 จัดอบรม สัมมนา หรือศึกษาดูงาน ตามสถานที่ต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้

รับการเรียนรู้และได้ประสบการณ์ใหม่ๆ

- 2.3 จัดกิจกรรมบ่อยๆ เพื่อให้ประชาชนเกิดความคุ้นเคยและเห็นความสำคัญ

ในการพัฒนาท้องถิ่น

3. ด้านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

- 3.1 หน่วยงานต้องแสดงความจริงใจต่ออิหม่ามมากกว่านี้
- 3.2 หน่วยงานต้องให้การสนับสนุนงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์อย่างเต็มที่

อภิปรายผล

จากการศึกษา วิจัยเรื่อง บทบาทของอิหม่ามในการพัฒนาท้องถิ่น : กรณีศึกษาจังหวัดปัตตานี อภิปรายผลได้ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไป (ปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อม) จากการศึกษาพบว่า อิหม่ามส่วนใหญ่มีอายุ 41-60 ปี การศึกษาภาคสามัญระดับการประถมศึกษา การศึกษาภาคศึกษาระดับอิสลามตอนปลาย (ชานาวิซ) ทั้งนี้เนื่องจากผู้ดำรงตำแหน่งอิหม่ามต้องรับผิดชอบสัปปุรุษจำนวนมากจึงจำเป็นต้องมีทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิประกอบกันเพื่อการปกครองหรือการดูแลผู้อยู่ในความรับผิดชอบเป็นไปอย่างราบรื่นและพอใจของทั้งสองฝ่าย นอกจากนี้ จากการศึกษายังพบว่า อิหม่ามส่วนใหญ่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปี ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า น่าจะเนื่องมาจากช่วงเวลาของการปรับเปลี่ยนจากอิหม่ามคนเก่าที่ได้เสียชีวิตและชราภาพ เป็นอิหม่ามคนใหม่ ที่เกิดขึ้นในหลายๆ มัสยิดในขณะนี้ ซึ่งจากการสัมภาษณ์ยังพบว่าอิหม่ามรุ่นใหม่ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาจากต่างประเทศ ทำให้มีแนวคิดในการพัฒนาชุมชนกว้างขวางและหลากหลาย ทั้งนี้อาจจะเกิดจากการสะสมประสบการณ์ในต่างแดนก็เป็นได้ จากการศึกษายังพบอีกว่าอิหม่ามส่วนใหญ่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นใดอีกในชุมชน ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากบทบาทหน้าที่ของอิหม่ามนั้นค่อนข้างจะครอบคลุมในหลายๆ ตำแหน่งอยู่แล้ว และจากการศึกษายังพบอีกว่าอิหม่ามส่วนใหญ่ดำรงตำแหน่งอยู่ในชุมชนชนบท (นอกเขตเทศบาล) และเป็นชุมชนที่ประชากรนับถือศาสนาอิสลามเพียงศาสนาเดียว ทั้งนี้เนื่องจากจังหวัดปัตตานีมีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในชุมชนชนบทและประชากรนับถือศาสนาอิสลามร้อยละ 80.16

2. ข้อมูลระดับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่น จากการศึกษาพบว่า อิหม่ามมีบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจ และสังคม โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอรุณ ศิริพันธ์ ในด้านเศรษฐกิจและสังคม แต่ขัดแย้งในด้านการเมืองการปกครอง ที่ผลการวิจัยอยู่ในระดับสูง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่า อิหม่ามยังคงรักษาระดับการดำเนินการตามบทบาทในทุกๆ ด้านเท่าๆ กัน เนื่องจากการขาดงบประมาณสนับสนุน ขาดทักษะและประสบการณ์ใหม่ๆ และภารกิจที่มากขึ้น ทั้งในฐานะเป็นผู้นำทางศาสนา และผู้นำทางสังคม นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานจากภายนอกเข้ามาขอความร่วมมือเป็นระยะ ๆ ทำให้อิหม่ามไม่สามารถทำงานพัฒนาท้องถิ่นอย่างเต็มที่ และเมื่อจำแนกบทบาทตามรายชื่อพบว่า อิหม่ามมีบทบาทด้านการเมืองการปกครองในการไกล่เกลี่ยเมื่อมีข้อพิพาทระหว่างประชาชนมากที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอังคณา บุญสิทธิ์ ที่สรุปผลว่าผู้นำศาสนาอิสลามมีบทบาทในการป้องกันอาชญากรรมโดยการไกล่เกลี่ยกรณีพิพาทต่างๆ นั้นแสดงว่าอิหม่ามยังคงเป็นคนกลางที่ดีที่สุดที่มุสลิมให้ความสำคัญและไว้วางใจยามเมื่อเกิดปัญหาขึ้น ซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้วการแก้ไขปัญหาของอิหม่ามมักจะใช้สันติวิธีโดยการเจรจาตกลงกันและการจับมือเพื่อให้ภัยซึ่งกันและกัน ส่วนบทบาทด้านเศรษฐกิจเมื่อจำแนกตามรายชื่อแล้วพบว่า อิหม่ามมีบทบาทในการรณรงค์ให้ร่วมกันประหยัดมากที่สุด ซึ่งจากเหตุวิกฤตเศรษฐกิจเป็นต้นมาทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ต้องประสบปัญหาด้านรายรับรายจ่ายไม่สมดุลกันอย่างถ้วนหน้า อิหม่ามผู้ซึ่งมีหน้าที่ดูแลสถาบันของชุมชนจึงต้องทำการรณรงค์กันอย่างแข็งขันเพื่อให้พ้นจากวิกฤตไป อีกทั้งศาสนาอิสลามก็สอนไม่ให้ใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย ให้รู้จักเก็บหอมรอมริบ และแบ่งปันส่วนที่เกินให้แก่คนด้อยโอกาสในรูปของซากาต ซึ่งจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจะเห็นได้ว่าชุมชนมุสลิมส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้รับผลกระทบกับปัญหาเศรษฐกิจนัก และบทบาทด้านสังคมเมื่อจำแนกตามรายชื่อพบว่า อิหม่ามนั้นมีบทบาทสูงเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนศาสนาซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของอังคณา บุญสิทธิ์ที่สรุปผลการวิจัยว่าผู้นำศาสนามีบทบาทในการอบรมสั่งสอนหลักศาสนา การส่งเสริมให้เยาวชนได้เรียนต่อทั้งสายสามัญและศาสนา การสอดส่องดูแลเยาวชนไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด และการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างประชาชน ซึ่งจากประเด็นดังกล่าวจะเห็นได้ว่าอิหม่ามยังคงทำหน้าที่เป็นผู้นำของชุมชนหรือผู้นำท้องถิ่นอย่างไม่ตกบกพร่องเลย เพราะการเรียนการสอนจะทำให้ประชาชนได้รับความรู้และปัญญาเพื่อที่จะได้รู้จักการแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวัน การสนับสนุนให้เยาวชนได้เรียนต่อเน้นเท่ากับการสร้างอนาคตของชุมชนเพราะเยาวชนเหล่านี้จะเป็นพลังอนาคตที่ดีเยี่ยมที่จะนำพาให้ชุมชนพัฒนาและเข้มแข็งต่อไป การดูแลไม่ให้เยาวชนข้องเกี่ยวกับสิ่งเสพติดก็เป็นอีกหน้าที่หนึ่งของอิหม่ามที่จะทำให้ชุมชนเกิดความสงบสุขเพราะเป็นที่ยอมรับกันว่ายาเสพติดนั้นทำลายทั้งผู้เสพและสังคมรอบข้าง เมื่อรู้จักป้องกันไม่ให้เยาวชนเข้าไปยุ่งเกี่ยวสังคมก็จะมี ความสงบสุข ไม่มีการหวาดระแวง ไม่มีการโจรกรรม และไม่มี การฆาตกรรม

เป็นต้น ส่วนการจัดกิจกรรมเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนก็เป็นการช่วยให้สมาชิกได้เรียนรู้การใช้ชีวิตในสังคมซึ่งต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีการแบ่งปันกัน มีการเอื้ออาทรต่อกัน เป็นต้น ซึ่งในชุมชนมุสลิมมักจะใช้วัฒนธรรมอิสลามเข้าไปช่วยให้กิจกรรมได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายโดยพร้อมเพรียงกัน เช่น การจัดงานเมาลิดเพื่อรำลึกถึงท่านศาสดามุฮัมมัด การทำงานอาสาชุรอเพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์หลังน้ำท่วมโลกสมัยศาสดานูฮ์ การร่วมละศีลอดในเดือนรอมฎอน เป็นต้น นอกจากนี้การช่วยเหลืองานบุญ เช่น การนิกะห์ (การแต่งงาน) การทำอากีกะฮ์ (การเชือดแพะหรือแกะเป็นทานพลีเนื่องในโอกาสการได้สมาชิกใหม่ของบ้าน) การจัดการญานาซะฮ์ (การจัดการกับศพ) ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมุสลิมอยู่กันอย่างมีความสุขและถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน

3. ข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อม กับระดับบทบาทในการพัฒนาท้องถิ่นทั้ง 3 ด้าน จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยส่วนบุคคลด้านความรู้ภาคสามัญกับระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งและปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทด้านการเมืองการปกครอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งขัดแย้งกับสมมติฐานที่ตั้งไว้เพราะปัจจัยบางปัจจัยเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์กัน และเมื่อวิเคราะห์ปัจจัยในแต่ละด้านกับระดับบทบาทด้านการเมืองการปกครองพบว่าอหฺมัดที่มีอายุ 61 ปีขึ้นไปจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอหฺมัดที่มีอายุอยู่ในช่วงอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากว่าอหฺมัดที่มีอายุขนาดนี้ย่อมผ่านประสบการณ์ชีวิตมามากทำให้ความรู้ความเข้าใจในด้านของการแสดงบทบาทหรือทำหน้าที่ด้านการเมืองการปกครองจึงมากขึ้นไปด้วย นอกจากนี้อหฺมัดที่มีความรู้ภาคสามัญระดับประถมศึกษาและความรู้ภาคศาสนาระดับอิสลามตอนกลาง (มุดาวาตีเตาะห์) ยังมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าระดับความรู้อื่นๆอีกด้วย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะความรู้ไม่ว่าจะเป็นภาคสามัญหรือศาสนามีส่วนทำให้คนรู้และเข้าใจกระบวนการทางการเมืองการปกครองมากกว่า ในด้านปัจจัยด้านระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งพบว่าอหฺมัดที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่า 10 ปี มีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอหฺมัดที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปี ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าอหฺมัดที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่าย่อมมีประสบการณ์ตรงในส่วนของการทำงานมีส่วนร่วมกิจกรรมเพื่อพัฒนาทางการเมืองการปกครองมากกว่า ในการดำรงตำแหน่งอื่นๆในชุมชนด้วยนั้นก็มีส่วนทำให้การดำเนินบทบาทด้านการเมืองการปกครองมีอัตราส่วนที่สูงกว่าการไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นใดในชุมชน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชนเป็นการเพิ่มพูนในส่วนของประสบการณ์การบริหารชุมชนทำให้แนวคิดการพัฒนาด้านการเมืองการปกครองเพิ่มสูงขึ้นด้วย ส่วนผลการวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะชุมชนที่อหฺมัดดำรงตำแหน่งอยู่พบว่าอหฺมัดที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนชนบทมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอหฺมัด

ที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนเมือง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการดำรงตำแหน่งในชุมชนชนบทนั้นความสัมพันธ์ระหว่างอิหามัมกับประชาชนมีความใกล้ชิดมากกว่าในชุมชนชนบททำให้ความร่วมมือกันในการดำเนินบทบาทด้านการเมืองการปกครองมีมากกว่าด้วย และอิหามัมดำรงตำแหน่งอยู่ในชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมในแบบที่นับถือศาสนาอิสลามเพียงอย่างเดียวก็มีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหามัมที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมในแบบที่ผสมผสานศาสนา ผู้วิจัยจึงเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะความสะดวกและความเข้าใจในการประสานงานด้านการเมืองการปกครองของอิหามัมมากกว่าเหตุผลอื่นใด เพราะการนับถือศาสนาเดียวกัน พื้นฐานความคิดย่อมไม่แตกต่างกัน

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อมกับระดับบทบาทเศรษฐกิจนั้น จากการศึกษาพบว่า การศึกษาภาคสามัญ และลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งขัดแย้งกับสมมติฐานที่ตั้งไว้ เพราะมีเพียงปัจจัยบางปัจจัยเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์กัน และเมื่อวิเคราะห์ปัจจัยแต่ละด้านกับบทบาทด้านเศรษฐกิจพบว่าอิหามัมที่มีอายุ 41-60 ปี มีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหามัมที่มีอายุในช่วงอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากอิหามัมที่มีอายุในช่วงนี้เป็นช่วงของวัยทำงานจึงเข้าใจความเป็นไปในด้านเศรษฐกิจของประเทศได้มากกว่า ดังนั้นการดำเนินบทบาทในด้านเศรษฐกิจจึงอยู่ในระดับสูง ส่วนปัจจัยด้านระดับความรู้ทั้งภาคสามัญและศาสนาพบว่าอิหามัมที่มีความรู้ภาคสามัญระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่าและความรู้ภาคศาสนาในระดับอิสลามตอนกลาง (มุดาวาตีเตาะห์) มีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหามัมที่มีความรู้ในระดับอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเนื่องจากในช่วงวิกฤติเศรษฐกิจที่ผ่านมารัฐพยายามหาวิธีการที่จะช่วยประชาชนให้พ้นวิกฤติให้ได้ จึงให้อิหามัมที่พอจะอ่านออกเขียนภาษาไทยได้ หรือมีพื้นฐานความรู้ทางวิชาสามัญ ได้เข้าอบรมสัมมนา ตลอดจนการศึกษาดูงาน เพื่อกระตุ้นแนวคิดการพัฒนาท้องถิ่นเศรษฐกิจชุมชนเป็นระยะๆ ซึ่งผลของการอบรมเป็นที่น่าพอใจ อิหามัมสามารถนำความรู้ที่ได้ไปปรับใช้กับท้องถิ่นของตนเองได้เป็นอย่างดี ในขณะที่อิหามัมมีความรู้ภาคศาสนาค่อนข้างสูงก็มีส่วนทำให้อิหามัมแสดงบทบาทด้านเศรษฐกิจสูงกว่าด้วย ในปัจจัยด้านระยะเวลาในการดำรงตำแหน่ง พบว่าอิหามัมที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่า 10 ปี มีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหามัมที่มีระยะเวลาดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปี ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการมีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่าย่อมมีส่วนทำให้ประสบการณ์การดำเนินบทบาทด้านเศรษฐกิจมีสูงขึ้นกว่าด้วย ส่วนปัจจัยด้านการดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชนก็มีส่วนทำให้อิหามัมมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหามัมที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากการดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชนด้วยนั้นทำให้อิหามัมได้ทำงานในหลายๆ ลักษณะโดยเฉพาะงานด้านเศรษฐกิจซึ่งเมื่อผนวกเข้ากันกับงานพัฒนาท้องถิ่นที่ต้องบูรณาการด้วยแล้วจึงทำให้การดำเนิน

บทบาทด้านเศรษฐกิจโดดเด่นมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้เมื่อวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะชุมชนยังพบว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนชนบทมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนเมือง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเพราะในชุมชนชนบทนั้นมักจะอาศัยเศรษฐกิจแบบพอเพียงเข้ามาจัดการกับภาคประชาชนทำให้การดำเนินบทบาทด้านเศรษฐกิจของอิหม่ามในชุมชนชนบทจึงสูงขึ้นด้วย และอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมแบบนับถือศาสนาอิสลามเพียงอย่างเดียวยังมีอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมแบบผสมผสานอีกด้วย ทั้งนี้ผู้วิจัยมีความเห็นเหมือนกับกรณีความสัมพันธ์ระหว่างระดับบทบาทด้านการเมืองการปกครองที่ความเข้าใจระหว่างอิหม่ามและประชาชนเป็นผลให้การดำเนินบทบาทด้านเศรษฐกิจจึงอยู่ในที่ระดับสูงกว่า

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยแวดล้อมกับระดับบทบาทด้านสังคมนั้น จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยส่วนบุคคลด้านอายุและส่วนปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์กับระดับบทบาทด้านสังคม จึงขัดแย้งกับสมมติฐานที่ตั้ง เพราะปัจจัยบางปัจจัยเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์กัน และเมื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยแต่ละด้านกับบทบาทด้านสังคม พบว่าอิหม่ามอายุ 41-60 ปีมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีอายุในช่วงอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากช่วงอายุ 41-60 ปีนี้เป็นช่วงอายุที่เหมาะสมที่สุดในการดำรงตำแหน่งอิหม่ามเพราะช่องว่างระหว่างประชาชนซึ่งมีอายุที่แตกต่างกันมีน้อยที่สุดทำให้การนับถือหรือเชื่อฟังกันมีมากขึ้นส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นด้านสังคมจึงอยู่ในระดับที่สูง ส่วนระดับความรู้ทั้งภาคสามัญและศาสนาพบว่า อิหม่ามที่มีระดับความรู้ภาคสามัญระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่าและความรู้ภาคศาสนาในระดับอิสลามตอนต้น (อิบติดาอีย) มีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีระดับความรู้ระดับอื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากอิหม่ามที่ผ่านการศึกษาระดับปริญญาตรีหรือสูงกว่าย่อมมีมุมมองในการพัฒนาท้องถิ่นด้านสังคมสูงกว่าทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าการศึกษาระดับนี้ต้องได้ผ่านกิจกรรมหรือกระบวนการสร้างคนให้รับผิดชอบต่อสังคมมาบ้างแล้ว ส่วนระดับความรู้ภาคศาสนาแม้อิหม่ามจะมีระดับความรู้ไม่สูงมากนัก แต่การส่งเสริมหรือพัฒนาสังคมย่อมอยู่ในวิสัยที่ไม่แตกต่างกับอิหม่ามที่มีความรู้ภาคศาสนาในระดับสูง เพราะเป้าหมายของการศึกษาศาสนาก็เพื่อชุมชนหรือสังคม นอกจากนี้อิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งมากกว่า 10 ปียังมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่มีระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งไม่เกิน 10 ปี ทั้งนี้เนื่องจากระยะเวลาในการดำรงตำแหน่งที่มากกว่าย่อมก่อผลในการพัฒนาท้องถิ่นด้านสังคมมากกว่า ส่วนการได้ดำรงตำแหน่งอื่นๆ ในชุมชนด้วยแล้วก็ยิ่งทำให้มีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ไม่ได้ดำรงตำแหน่งอื่น ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าประสบการณ์ในการ

ดำรงตำแหน่งอื่นในชุมชนทำให้อิหม่ามมีวิสัยทัศน์ทางสังคมที่กว้างไกลขึ้นส่งผลให้การพัฒนาท้องถิ่นด้านสังคมจึงสูงขึ้นไปด้วย และเมื่อวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมด้านลักษณะชุมชนที่อิหม่ามดำรงตำแหน่งอยู่พบว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนชนบทมีบทบาทด้านสังคมในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนเมือง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าสังคมในชุมชนชนบทนั้นความสัมพันธ์ระหว่างอิหม่ามกับประชาชนแน่นแฟ้นมากกว่าในชุมชนเมืองทำให้ง่ายต่อการสร้างสรรค์กิจกรรมพัฒนาด้านสังคม บทบาทด้านสังคมที่ดำเนินอยู่จึงอยู่ในระดับที่สูง และอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมในแบบนับถือศาสนาอิสลามเพียงอย่างเดียวจะมีบทบาทในอัตราส่วนที่สูงกว่าอิหม่ามที่ดำรงตำแหน่งในชุมชนที่มีลักษณะของสภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมในแบบผสมผสานศาสนา ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าการนับถือศาสนาเดียวกันของผู้นำกับผู้ตามในชุมชน ทำให้สามารถดำเนินกิจกรรมพัฒนาด้านสังคมเป็นไปอย่างราบรื่นและเกิดความเข้าใจที่ตรงกัน ส่งผลการดำเนินบทบาทด้านสังคมจึงอยู่ในระดับสูงด้วย

4. ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรคในการพัฒนาท้องถิ่น จากการศึกษาพบว่า อิหม่ามโดยส่วนใหญ่มีปัญหา อุปสรรคในการพัฒนาท้องถิ่นทั้งที่เกิดจากอิหม่ามเอง ประชาชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการทำงานย่อมเกิดปัญหาและอุปสรรค แต่สิ่งสำคัญก็คือเมื่อทราบถึงปัญหาแล้วได้ดำเนินการแก้ไข ซึ่งอิหม่ามก็พร้อมที่จะแก้ไขปัญหาเหล่านั้น แต่ปัญหาบางปัญหาก็จำเป็นต้องอาศัยงบประมาณ และการสนับสนุนทั้งจากประชาชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นจึงควรจะมีการประสานงานกันทั้ง 3 ฝ่าย เพื่อให้การพัฒนาท้องถิ่นบรรลุผลตามเป้าหมายที่วางไว้

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทของอิหม่ามในการพัฒนาท้องถิ่น : กรณีศึกษาจังหวัดปัตตานี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 อิหม่ามควรจะได้รับการศึกษาอบรม เพิ่มเติมความรู้และทักษะในการพัฒนาท้องถิ่น ทั้งด้านการเมืองการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและสังคม เพื่อนำไปปรับใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทด้านการไกล่เกลี่ยเมื่อมีข้อพิพาทระหว่างประชาชน บทบาทในการรณรงค์ให้ประชาชนได้รู้จักประหัต บทบาทในการจัดกิจกรรมที่ช่วยเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประชาชนในชุมชน บทบาทในการเป็นที่ปรึกษาแก่ประชาชน บทบาทในการสอดส่องดูแลเยาวชนไม่ให้ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติด และบทบาทในการจัดการเรียนการสอน

ศาสนา เหล่านี้ควรจะส่งเสริมและสนับสนุนให้มากเพราะเป็นที่ประจักษ์แล้วว่าอิหม่ามมีความโดดเด่นมากในการแสดงบทบาทตรงนี้

1.2 อิหม่ามควรได้รับการสนับสนุนเรื่องงบประมาณจากภาครัฐอย่างเต็มที่ เพื่อให้งานพัฒนาท้องถิ่นที่ทำอยู่ดำเนินไปอย่างราบรื่น

1.3 อิหม่ามควรจะเรียกสัปบุรุษมาพบปะหารือ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นให้บ่อยขึ้น เพื่อให้ประชาชนเกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง ทั้งนี้ อาจจะทำให้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นสามารถคลี่คลายลงไปได้

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยต่อไป

2.1 ควรจะมีการศึกษาบทบาทของอิหม่ามในด้านอื่นๆ เช่น การป้องกันยาเสพติดในชุมชนมุสลิม การรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชนมุสลิม เป็นต้น

2.2 ควรจะมีการศึกษาวิจัยในเรื่องลักษณะเดียวกันนี้ โดยทำการศึกษากับกลุ่มตัวอย่างในเขตจังหวัดอื่นๆ เพื่อนำผลการวิจัยมาเปรียบเทียบกัน

2.3 ควรจะมีการศึกษาวิจัยในเรื่องลักษณะเดียวกันนี้ โดยทำการศึกษาในวิธีการเชิงคุณภาพ เพื่อจะได้ข้อมูลอีกแง่มุมหนึ่ง